

24. Профессиональная жизнь: Орган Одесского губернского Совета профессиональных союзов. – 1922. – 7 ноября.
25. Профспілки України в постановках своїх з'їздів і конференцій: Збірка. – Харків: Український робітник, 1930.
26. Труд и профсоюзы на Украине: Стат. справочник за 1921-1928 гг. – Харьков: Украинский рабочий, 1928.
27. Червоний край (Кам'янець-Подільський). – 1924. – 8 жовтня.
28. Шиян К.К. Робітничий клас України в кінці відбудовного періоду // Питання історії народів СРСР: Зб. наук. праць. – Вип.5. – Х., 1968. – С.126-140.
29. Як працювала наша спілка? Короткий звіт Дорпрофспілки Донецьких залізниць з липня 1926 р. до січня 1928 р. – Харків: Український робітник, 1928.

The article highlights the problem of the role of Ukrainian trade unions in foundations of the worker's libraries in the 1920-th and their participation in the cultural and educational activity among people.

Key words: worker's libraries, library staff, book corpus, cultural and educational activity.

Отримано: 22.04.2008

УДК 94(477.4)“1921-1922”(092)

Д. П. Красносілецький

ПОВСТАНСЬКО-ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1921 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1922 рр.)

В статті проаналізовано проблему повстансько-підпільної діяльності відомого українського діяча Якова Гальчевського в 1921 – першій половині 1922 рр., його становлення як ватажка Подільської повстанської групи та керівника 6 повстанського комітету.

Ключові слова: отаман, повстанський загін, бригада, сотня, підрозділ, рейд, Подільська повстанська група.

Проблема вивчення селянського повстанського руху в Україні у всій своїй складності постала у сучасній українській історіографії, яка бере свій початок з часу проголошення незалежності. Розкриття даного питання тісно пов'язано із діяльністю легендарного ватажка селянського руху на Правобережній Україні Якова Гальчевського. Дослідженню даного історичного явища приділена ціла низка праць, автори яких: Сліпченко В. [12], Соловей Д. [18], Завальнюк К. [23; 24], Кульчицький Ю. [15], Тельнюк Х. [19], Демків Б. [20], Вовкодав В. [21], Бортник С. [6], Борисов В., Слободянюк Т. [3], Мацько В. [11], Руцький М. [14], Срібняк І. [13] та інші. Проте вони здебільшого фрагментарно висвітлили деякі аспекти повстансько-підпільної діяльності Якова Гальчевського в зазначений період. Чимало сторінок його життя та діяльності залишилися не вивченими через слабку джерельну базу вищезазначених публікацій.

У статті зроблено спробу на основі аналізу документальних даних, значну кількість яких автор вводить у науковий обіг вперше, всебічно з'я-

сувати повстансько-підпільну діяльність Якова Гальчевського на Правобережній Україні в 1921 – п.п. 1922 рр.

Найвідомішою постаттю поміж повстанських отаманів був Яків Гальчевський (Гольчевський, Орел, Орлик, Орлов, Орловський, Войнаровский). 3 січня 1921 р. Гальчевський разом з двома помічниками Васиєм Сензюком та Мироном Лихом почав займатись пропагандою, організацією інформаційно-розвідницької служби та відновленням повстанського загону [16, ч.1, с.14]. Яків скрізь мав своїх інформаторів: на залізниці, телеграфі, в революційних комітетах та комнезамах, у військових частинах, міліції тощо [22, с.50]. 1 квітня 1921 р. в лісі (Кипоровім яру) біля с. Слобідки, що неподалік с. Бруслинова на Поділлі, відбулась перша повстанська нарада на базі 13 повстанців на чолі з Ониськом Грабарчуком [16, ч.1, с.27]. На ній Гальчевського було обрано отаманом під псевдонімом “Орел” [16, ч.1, с.28]. 5 і 6 квітня до них приєднались повстанці з району м. Хмільника та с. Дяківці – Літинка – Сахни. Загальна чисельність сягала 40 осіб [16, ч.1, с.32]. Гальчевський розкрив ім ідейні засади і тактику повстансько-партизанської боротьби [17, с.44]. 7 квітня біля с. Каміногірка він організував три групи – “сотні”. Кожна з них мала коменданта і 12 козаків. Першу очолив О. Грабарчук, другу – В. Сензюк, третю – М. Лихо [16, ч.1, с.34]. 3 15 квітня отаман розіслав сотні на два тижні у рідні краї із завданням вбивати поодиноких більшовиків на дорогах або по домівках [16, ч.1, с.35]. Активно оперували загони Лихо в навколишніх селах та й самому м. Хмільнику і Сензюка в Летичівському повіті. Останнього досить часто більшовики приймали за отамана Шепеля [16, ч.1, с.36]. 30 квітня Орел та 12 його повстанців виявили загіг отамана Пугача [17, с.52], в лісі біля с. Каміногірка [16, ч.1, с.38]. Повстанці Пугача прибули із Бердичівщини і відкрито пересувались селами. У зв’язку з цим вони були легко поміченими червоноармійським загonom, який дислокувався у м. Літині. В результаті сутички загіг Пугача (близько 100 осіб) втративши обоз зазнав поразки [16, ч.1, с.45]. Від повного розгрому їх врятував загіг Гальчевського, який зненацька атакував червоноармійців і змусив їх втекти [16, ч.1, с.42]. Надвечір Орел об’єднався з Пугачем(разом близько 50 повстанців). Розділившись на п’ять груп, під загальним командуванням Орла в ніч на 1-ше травня вони здійснили вдалий напад на м. Літин, незважаючи на багаточисельні загони червоноармійців [16, ч.1, с.46-52]. Далі повстанці попрямували через с. Майдан Літинський [16, ч.1, с.53], Дяківці, Медведівка, Зіновець, Кожухів(біля села було захоплено 19 продподатківців і вбито їх начальника) [16, ч.1, с.55-56]. 2 травня Орел з дружиною та 18 повстанцями разом з Пугачем поїхали на Київщину, прямуючи через м. Янів (Іванів), с. Сопин [16, ч.1, с.56-61]. В Київській губернії командування перейняв Пугач [17, с.57]. Там чисельність загону зросла до 50 кінних та 300 піших бійців [16, ч.1, с.64]. Під керівництвом Орла повстанці завдали поразку 300 червоноармійцям біля м. Самгородка [16, ч.1, с.65-68]. Згодом Пугач повів свій загіг на м. Самгородок, але невдале командування призвело до нищівної поразки повстанців, з 300 бійців вціліло 30. Через це загіг було тимчасово розпущено. Гальчевський разом з помічником поїхав до м. Прилук [16, ч.1, с.70-75]. На початку липня до Орла приєднались декілька повстанців з Бердичівського та Вінницького

повітів. Разом загін нараховував 15 осіб. Тоді Орел активізував терористичні акції, розділивши загін на 3-4 групи для конкретних завдань. Загін керувався розвіданими, які надходили від місцевих агентів [16, ч.1, с.83]. Повстанці наганяючи страх переважно вшали більшовиків, при цьому називаючи себе “Месниками в чорних масках” [16, ч.1, с.84]. Десять на початку серпня 1921 р. в м. Прилуки Орел зустрівся з отаманом Карим [16, ч.1, с.91]. Перший тимчасово (поки не опинився на Поділлі) був призначений комендантом, а його загін став штабною сотнею отамана Карого [16, ч.1, с.94]. Разом вони попрямували через ст. та м. Турбів [16, ч.1, с.95] – біля Козятина [16, ч.1, с.100]. Східніше м. Самгородка [16, ч.1, с.103] до них приєднався і сам Пугач [16, ч.1, с.105], а в Уманському повіті – загін Трейка чисельністю близько 20 осіб [16, ч.1, с.105-106]. Але останній у Турбівському лісі в середині серпня самовільно залишив їх. Повстанці (65 осіб) Карого попрямували через с. Вороновиця [16, ч.1, с.91] на Вінницькі хутори [16, ч.1, с.121]. Тут бійці Орла затримали фаєтон з головою Ревтрибуналу при 1-му кінному Червоному козацькому корпусі разом з помічниками, яких було розстріляно. Далі повстанці попрямували через – м. Мізяків [16, ч.1, с.123] – с. Каміногірка – Слобідка [16, ч.1, с.124]. В лісі біля с. Майдан Тrepівський (нині с. Кам’янка) відбулась сутичка, внаслідок чого Орел був побитий, а загін Карого обеззброєний повстанцями Шепеля [16, ч.1, с.125-132]. Після цього загін Карого попрямував на Київщину, а Орел наступного дня таємно від Шепеля зібрав свої підрозділи під командуванням Грабарчука, Сензюка і Лиха (разом 42 осіб) [16, ч.1, с.140-141]. В ніч на 26 серпня вони пограбували Уладівський цукровий завод та гуральню [17, с.90]. Згодом, дві сотні червоноармійців розгромили загін Шепеля. Його та декілька десятків бійців прийняв у свій табір Орел і демонстративно для них розігнав червоноармійців [16, ч.1, с.144-149]. Через сутички з червоноармійцями повстанці попрямували на нову базу між с. Пеньківка та Яцківці. Там Орел викрив чергову змову оточення Шепеля [16, ч.1, с.151]. 31 серпня на чолі 30 бійців Орел здійснив напад на Уладівську гуральню. Там він залишив записку: “Так карають чорні терористи зайдів-кацапів за службу ганебній Російській комуні. Командир чорних терористів Орел” [2, с.196].

4 вересня 1921 р. повстанці Орла здійснили напад на Коломенську (поганочитаюче) залізничну станцію Вінницького повіту [5, арк.19]. 5 вересня загін Орла чисельністю 75 кіннотників та 30 піхотинців прибув до м. Яніва і здійснив напад на Холонівську залізничну станцію, після чого попрямував в с. Гушениці [4, арк.3; 7, арк.231зв.; 17, с.91]. Далі рейд проходив через м. Гнівань, Жмеринку, Летичівський повіт та Хмільник. 11 вересня загін повернувся в Кипоровий яр [16, ч.1, с.157]. Там до отамана надійшов лист від сотника Ковбасюка з проханням прийняти його та решту повстанців Шепеля, оскільки їх командир попрямував з штабом до Польщі [16, ч.1, с.160]. Тоді ж Орел отримав усне призначення на посаду командувача загонами шостого повстанського комітету [1, с.230].

15 вересня 1921 р. повстанці Орла чисельністю 50 шабель та 40 штиків були атаковані червоноармійським загonom 10-го кінного полку в лісі біля с. Майдан Вербицький, внаслідок чого вони втратили чотирьох бійців, 10 коней та тачанку [5, арк.32]. Того ж дня повстанці Орла вступили в бій

неподалік с. Майдан Трепівський з неповним складом 1-ої та 2-ої сотень 1-ої Червоної козачої дивізії, а також – біля с. Майдан Бобрик, що неподалік Хмільника із загоном 10-го кавалерійського полку [2, с.197].

На початку жовтня Орел зустрівся зі сотником Ковбасюком [16, ч.1, с.164]. Прийнявши повстанців під своє командування, він призначив сотника Добровольського комендантом сотні, Ковбасюка – своїм ад'ютантом, а кілька старших бійців – чотовими [16, ч.1, с.167]. Згодом Орел привів у с. Літинка 38 бійців і об'єднав їх з 80 повстанцями Добровольського [16, ч.1, с.170]. 12 жовтня 1921 р. загін Гальчевського в складі 70 шабель та 20 штиків, маючи на озброєнні 6 кулеметів, оперував в районі с. Сахни та Лозни [9, арк.101]. 18 жовтня загін Гальчевського здійснив напад на лісозаготівлю 208 робітничого полку, що південніше м. Летичева. Повстанці забрали знаряддя праці і роздягнули робітників [7, арк.273]. 20 жовтня загін Орла чисельністю 30 шабель розташовувався неподалік с. Лисогірка Проскурівського повіту [7, арк.276].

1-го листопада до Орла надійшли чутки про загін Палія, а 3 листопада він дізнався про бої повстанців біля м. Деражні [16, ч.1, с.173]. Тому й вирішив відвернути увагу червоноармійців від повстанського загону Палія [1, с.231]. Зокрема, в с. Кусиківці було знято покриття мосту, перекрито в'їзд до села колочим дротом [16, ч.1, с.179], зіпсовано телеграфне сполучення. Самі ж повстанці, поділені на групи, замаскувавшись в селі, вдало здійснили напад на червоноармійський обоз [16, ч.1, с.176]. Згодом завдано нищівної поразки чекістам та червоноармійцям (250 піших та 60 кінних) в районі с. Літинка [16, ч.1, с.181-183].

З відходом загону Палія, загін Гальчевського переховувався біля с. Літинки: вдень – у садах, вночі – у домівках довірених селян [1, с.231]. З настанням великих опадів повстанці влаштувались між с. Літинка та Монастирок в землянках циганського табору [16, ч.1, с.191]. У грудні 1921 р. повстанці Гальчевського отримали поразку при нападі на цукровий завод у с. Лозни [1, с.231], хоча й взяли частину цукру, який обмінювали у селян на продукти [16, ч.1, с.194]. Після бою Орел звільнив сотенного коменданта Добровольського, призначивши на його місце Рарогу [16, ч.1, с.195].

Взимку 1921-1922 рр. повстанці утримались від активних дій, крім одиноких нападів, займаючись переважно організаційною роботою та вербуванням до загону селян. Гальчевський налагодив відносини з підпільним організатором повстання у Летичівському повіті Павлом Степановичем Коноплянком [1, с.231] (Конопенко, Помста Лютий) [8, арк.225]. У ніч на 1 січня 1922 р. загін Гальчевського здійснив напад на с. Майдан Савин Літинського повіту [2, с.198; 8, арк.5]. 8 лютого загін Орла був на базі в с. Майдан Стасів, де затримав чотирьох більшовиків з однієї із продподаткових груп Олександрова (т. з. латиських службовців) [16, ч.2, с.6]. Того ж дня повстанці вбили і таємного більшовицького агента і попрямували на хутори між с. Багринівці й Голенищево [16, ч.2, с.7]. За це латиські червоноармійці розстріляли 9 мешканців с. Майдан Стасів. Далі повстанці попрямували до Слобідських хуторів Вінницького повіту [16, ч.2, с.8]. В районі м. Янів та с. Каміногірка повстанці іноді на добу мали до десяти сутичок з червоноармійцями [16, ч.2, с.9]. Згодом з району м. Хмільник загін повернувся до циганського табору [16,

ч.2, с.12]. Наприкінці лютого Орел вислав шість повстанців на чолі з Сензюком до с. Зіновець, які вбили двох більшовицьких командирів. На трупі одного з них залишили записку: “Товариша Лапова Надзвичайний суд при Штабі Отамана Орла засудив на кару смерті за розстріл 9-ох невинних селян у селі Стасьовому Майдані” [16, ч.2, с.13-15].

1 березня Орел разом з Добровольським та Ковбасюком приїхали в с. Майдан Вербицький до підполковника Коноплянка, який працюючи на лісозаготівлі, зібрав відомості про більшовиків тієї місцевості. Відтоді між ними зав’язалась тісна співпраця [16, ч.2, с.13-15]. Тоді загін стояв в лісі неподалік села й розігнав всіх продподатківців [16, ч.2, с.17-18]. В середині березня загін Орла, розділившись на групи, здійснив напад на с. Бохни, де взяв в полон 70 курсантів артилерійської школи (комуністів було розстріляно, решту відпущено). Із захоплених чотирьох гармат повстанці відкрили вогонь по м. Летичів та с. Вербка, де знаходились червоноармійські частини. Залишивши частину повстанців разом з Ковбасюком та Добровольським, Орел з кіннотою відбив атаку понад трьох сотень червоноармійців з Летичева. Далі загін попрямував до с. Майдан Голенищівський – ст. Комарівці – Вахнівка – Гнівань – Микулівці – Літинка. Під час рейду вдалось збільшити кінноту повстанців до 82 осіб [16, ч.2, с.19-21]. 23 березня кіннота Орла вирушила в с. Майдан Кожухівський, де атакувала червоноармійців 9-го кінного полку. Після 10 хвилинного бою майже всіх червоноармійців було вбито. Повстанці забрали їхній обоз та зброю і поїхали через с. Каміногірка – Яцківці – Уладівка – Педоси – Осичок. Там до Гальчевського приєднався Коноплянко і повстанці вступили в бій з червоноармійськими 11 та 12 кінними полками. Далі загін Гальчевського попрямував у Кипорів яр [16, ч.2, с.23-33]. Таким чином в березні 1922 р. у Літинському повіті у відповідь на Червоний терор отаман оголосив продпрацівникам Чорний терор.

У квітні 1922 р. за сприянням підпільної організації Миколи Димінського, загін Гальчевського здійснив напад на підрозділи 24-ої артилерійської дивізії Червоної Армії, яка розташовувалась в с. Бохни [1, с.231]. Це сталося 5 квітня. Близько 80 повстанців Гальчевського взяли в полон декількох червоноармійців та близько 20 коней. Але поблизу села їх наздогнав інший червоноармійський загін. В сутичці з ним повстанці втратили захоплених коней та шість тачанок [10, арк.85]. 10 квітня загін Орла чисельністю близько 100 осіб здійснив напад на с. Зоновіці, а наступного дня завдав поразки кінному взводу міліції. Поранивши одного міліціонера, повстанці захопили 10 коней [10, арк.87]. 16 квітня, на Великдень, в Бруслинові, Яцківцях, Пеньківці та інших селах, відділ Орла, оперуючи групами, вбив 45 сексотів та 10 офіцерів штабу 10-го червоноармійського полку [16, ч.2, с.37]. 17 квітня загін Гальчевського здійснив напад на с. Майдан Гразовський та Бруслинів. В останньому розстріляв, співчуваючих більшовикам, п’ятьох осіб. 18 квітня загін Орла в с. Майдан Супрунівський взяв у полон двох курсантів 74 піхотного полку Червоної Армії. Згодом одного з них було знайдено вбитим у колодязі [10, арк.87]. Після цього повстанці повернулись у с. Літинка. Через тиждень вони в складі 65 осіб здійснили напад на Зінківський кінний взвод міліції і відібрали десять коней. Далі Гальчевський поділив загін навпіл і з частиною повстанців в складі 45 вершників

попрямував у південну частину Літинського повіту. Незабаром в с. Мар'яна Кожухівська повстанці вбили п'ятьох міліціонерів і залишили записку: “Так буде всім, хто служить у командах і вилловлює дезертирів. Начальник повстанського району Орел” [1, с.231]. 19 квітня повстанці Гальчевського в складі 70 шабель та 40 штиків пройшли с. Медведівка – Майдан Вербицький, наступного дня – Дяківці (тричі атаковані загonom 2-ої Черкоздивізії: втратили 18 осіб) – Майдан Стасів [8, арк.119]. 20 квітня підрозділ Орла в складі 20 шабель в с. Кожухів стратив п'ятьох міліціонерів [10, арк.87]. 23 квітня біля с. Миколаївка він вступив в бій з 2-ою дивізією Червоної Армії, внаслідок чого було вбито чотирьох червоноармійців. Далі загін Орла розділився на маленькі групи [1, с.231]. 24 квітня група Гальчевського чисельністю 15 шабель здійснила напад на с. Гушинець Літинського повіту [8, арк.99], де взяла у полон двох червоноармійців [10, арк.87]. А 28 квітня 30 повстанців розігнали бойову групу першого червоноармійського полку і захопили кулемет системи “Люїса” [1, с.231]. За іншими даними, загін Гальчевського біля с. Кожухів Літинського повіту здійснив напад на розвідку 9-го Червоного козацького полку [8, арк.106; 10, арк.87]. 30 квітня кіннота Орла була в с. Миколаївка, куди надійшов червоноармійський полк. В силу збігу випадковостей червоноармійці та повстанці поділились на дві частини. Не змігши об'єднати повстанців, сам Орел опинився поміж частинами загону червоноармійців, до того ж під обстрілом своїх же бійців, але зумів прорватись до останніх. Втрати повстанців були незначними [16, ч.2, с.38-41].

1 травня 1922 р. в лісі біля с. Майдан Вербицький Летичівського повіту відбувся з'їзд командирів повстанських загонів Поділля. На ньому був створений губернський штаб повстанського руху на чолі з Гальчевським (комендант Подільської повстанської групи), а повстанське військо поділено на десять округів та загонів, які одночасно діяли по всій губернії, щоб дезорієнтувати чекістів під час каральних рейдів [1, с.231]. На нараді були представники повстанців з Летичівщини: П. Погиба (згодом призначений помічником коменданта та суддею надзвичайного суду), Г. Кохан (комендант штабу і начальник розвідки, прокурор). Помста Лютий був призначений начальником штабу групи, яка включала дві сотні О. Грабарчука та І. Рагоги [16, ч.2, с.54]. Деякі делегати роз'їхались самостійно, а для шести делегацій Орел виділив супровід з 10 осіб до їх районів дислокації. Того ж дня загін Гальчевського чисельністю 300 шабель біля с. Яблонівка Летичівського повіту захопив у полон чотирьох червоноармійців 24 артилерійської дивізії, яких згодом звільнив з попередженням для усіх більшовиків та червоноармійців: “До 15 травня вбивати нікого не будемо, а після 15 травня почнемо безжалний терор!”.

На з'їзді групи під керівництвом Добровольського не було [16, ч.2, с.45]. 2 травня вона чисельністю 25 шабель дислокувалась в селах навколо північної частини м. Літина і того ж дня зайняла с. Майдан Літинський [8, арк.108]. Але після цього Добровольський пішов у м. Літин до коханки і добровільно здався чекістам, а його повстанці прибули до Орла [16, ч.2, с.45].

5 травня загін Гальчевського в складі 60 вершників і 25 піхотинців у Дяковецькому лісі завдав поразки частині червоноармійців 9-го полку [1, с.231]. За даними Гальчевського – кінним загonom 10 та 11 полків Червоної

Армії [16, ч.2, с.52]. Після цього повстанці попрямували до сіл Сахнівка – Майдан Вербицький – Бохни та Вовковинецькі хутори – Згар – Кориченці – Галузинці (8 травня) – Гермаки – Явтухи [1, с.231]. Під час походу Орел відправив кур'єрів до загону Карого та Волинської Повстанської Армії, а також об'єднав групи, які супроводжували делегатів з'їзду [16, ч.2, с.55]. В ніч на 8 травня 20 повстанців (мабуть розвідка) Гальчевського здійснили напад на с. Женишківці, після чого попрямували на Нову Буду [8, арк.125]. 9 травня загін Орла під виглядом червоноармійців прибув до с. Комарівці, де дислокувався загін отамана Якова Галюка (Голюк, Байда) чисельністю 30 осіб. Останній, злякавшись, відступив у лісі і лише наступного дня приєднався до повстанців Орла (загальна чисельність близько 190 осіб) [16, ч.2, с.57]. Надвечір 10 травня, взявши підводи та добровольців з с. Ходацька Слобідка та Ходаки [1, с.231], загін Гальчевського здійснив напад на цукровий завод та кооператив м. Ялтушків. Після цього піхота з награбованим майном пішла в с. Ходацька Слобідка, а кіннота – в с. Підлісний Ялтушків, де пограбувала економію. Остання в складі ста осіб мала на озброєні два кулемета, гранати, гвинтівки. При цьому одинадцять осіб кінноти були одягнуті в будьонівську форму й видавали себе за червоноармійців 210 полку. Оскільки до м. Ялтушків наближались червоноармійці з ближніх районів, повстанська кіннота попрямувала у с. Ходацька Слобідка, де її чекала піхота в складі 200 осіб разом з награбованим майном. Дізнавшись, що у с. Ходаки перебували червоноармійці, кіннота, відвертаючи їх увагу, попрямувала у м. Зіньків, а далі в с. Бебехи [1, с.232]. 12 травня Орел залишив отамана Галюка (призначений комендантом 1-ої Подільської Кінної Бригади, трохи згодом Орел визначив діяльністю його загону Летичівський, Кам'янецький, Проскурівський та Могилівський повіти), збільшивши його загін до 52 вершників [16, ч.2, с.61]. 13 травня, мабуть, загін Галюка розпочав рух у напрямку м. Деражня – с. Кориченці – Комарівці – Стара Гута – Сахни (16 травня, а 17 травня здійснив напад на загін 10-го кавалерійського полку) [8, арк.115] – Майдан Літинський – Кусиківці – Майдан Грузький – Пиківська Слобідка – Зіньківці (19 травня) – Майдан Вербицький. Біля Сахнівського Майдану повстанці вступили в сутичку із загонами 9 та 10 червоноармійських полків, внаслідок чого втратили половину кінноти та десять піхотинців [1, с.232]. В цей час Орел попрямував в Новоушицький повіт, де залишив 45 повстанців, доручивши їх командуванню отамана Василя Лісового. Територією його дії Орел визначив Новоушицький та Ямпільський повіти, південну Летичівщину, Жмеринський та Вапнярський райони [16, ч.2, с.63]. В складі 100 осіб Орел попрямував на Барські хутори, де зустрівся з місцевим загonom Лиховського, якому наказав збільшити чисельність до 100 осіб [16, ч.2, с.64]. Після цього загін Гальчевського попрямував в с. Шпичечці (атакував 60 червоноармійців, забравши у них кулемет системи “Максим”) – Вовковинецькі хутори – Буцнівський Майдан – район Монастирка та Літинського Майдану. Там 20 травня повстанці були атаковані червоноармійцями. З боями вони відступили до Дяківського лісу, але прорвавши фронт, Орел повернувся в ліс біля Літинського Майдану. Тоді 120 червоноармійців було вбито, а 100 поранено [16, ч.2, с.65-73]. 21 травня повстанці Орла привезли отамана Хмару (Семен Харченко), який два тижні тому повернувся з Польщі. Зустріч відбулась на хуторі біля с. Буцни.

Хмара визнав командування Орла [16, ч.2, с.75-76]. Незабаром загін Орла здійснив напад на м. Летичів і звільнив в'язнів, попередньо покаравши чекістів. 10 в'язнів Орел прийняв до загону і попрямував через с. Буцни у Вовковинецькі хутори [16, ч.2, с.77-78]. Звідти – на Барські хутори та в с. Комарівці, де після вдалого бою з червоноармійцями об'єднався з загonom Галука. Невдовзі під тиском 1-ої дивізії Червоного козацтва повстанці Орла відступили до Зінківського лісу. Там повстанці прийняли бій. Далі вони розділились: загін Галука попрямував в Кам'янецький повіт, а Орла – в Проскурівський. В с. Пашківці Орел покарав представників Пашковецької республіки, які чинили опір війську 2-го Зимового походу і відправився в район Межибожа [16, ч.2, с.81-84]. 28 травня повстанці Гальчевського втратили двох бійців та попрямували в Закравський Майдан [8, Арк. 125]. 29 травня вони завдали поразку міліції села Шийнці Летичівського повіту (захопили кулемет системи “Максим”), а 30 травня – кінній розвідці 209 полку Червоної Армії [1, с.232]. На той час загін Лиховського збільшився до 35 піхотинців [16, ч.2, с.80]. Загін же Лісового в Могилівському повіті нараховував 55 вершників [16, ч.2, с.81].

5 червня 1922 р. загін Гальчевського в складі 120 осіб дислокувався в с. Майдан Стасів, звідки вирушив двома групами: перша – до с. Березівка, друга – до Майдан Голенищевський [8, арк.133]. 6 червня, ймовірно, бійці Галука здійснили напад на м. Вінківці, після чого попрямували в с. Осламів [2, с.199]. Тоді ж загін Гальчевського здійснив напад на с. Лозни, 7 червня – на Комарівці [1, с.232], 8 червня в складі 130 шабель – на м. Вовковинці, де вбито сім радянських службовців [8, арк.137], 16 червня – на с. Уладівка. Далі загін попрямував до с. Пиківська Слобідка – Оселінки – Лисогірка – Теси. В останньому селі він потрапив у засідку червоноармійців і, втрапивши кулемет та вісім коней, розділився на декілька груп. Загін об'єднався через день на хуторі Млинки, звідки попрямував у с. Сахни – Майдан Вербицький – Майдан Стасів – Нова Гута – Майдан Морозівський – Вовковинці – Гермаки – Барські хутори – Ходакська Слобідка. 20 червня до них приєднався загін Якова Галука [1, с.232]. Наказом Гальчевського було створено четверту бригаду на чолі з комендантом Хмарою та начальником штабу Карабчевським. В той час бригада Орла нараховувала 75, Хмари – 55, Галука – 70, Лісового – 60 бійців [16, ч.2, с.90]. Загін здійснив напад на м. Бар, після чого попрямував на Вовковинецькі хутори. Далі Орел відправив бригади в свої райони дислокації. Загін Хмари у Проскурівський, Літинський та Вінницький повіти. В Літинському повіті залишилась невеличка група на чолі з Погибою, а сам Орел з невеликим загonom вирушив у Східне Поділля. Рейд пролягав через Бердичівщину, Брацлавщину, Гайсинщину, Уманщину, Балтщину, Ольгопільщину, Могилівщину [16, ч.2, с.90-95]. Бригада Орла активно діяла неподалік районів дислокації свого ватажка, щоб відвернути увагу більшовиків. Так, 26 червня загін Галука в складі 120 осіб пограбував цукровий завод м. Ялтушків, а наступного дня здійснив напад і на саме містечко. 28 червня він дислокувалися в с. Лука Барська, звідки попрямував у Гришки [8, арк.148]. В ніч на 29 червня інша бригада Гальчевського чисельністю 100 осіб здійснила напад на с. Фасянки (Вівсянки) Літинського повіту [2, с.199; 8, арк.150].

Отже, в період з січня 1921 по червень 1922 рр. діяльність Гальчевського зводилась до відновлення, організації та розширення повстанського руху. У червні 1922 р. під його безпосереднім командуванням повстанський загін нараховував чотири бригади загальною чисельністю понад 250 бійців. Проте йому вдалось підпорядкувати під своє командування майже усі повстанські загони західного, центрального і частково південного Поділля. Також в оперативному підпорядкуванні була й діяльність повстанських загонів східного Поділля, Волині та Київщини. На основі цього автор прийшов до висновку, що Яків Гальчевський був найвпливовішим, найавторитетнішим діячем селянського повстанського руху на Правобережній Україні в 1921 – п.п. 1922 рр.

Список використаних джерел:

1. Рибак І.В., Красносілецький Д.П. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.230-234.
2. Коваль Р. Яків Гальчевський-Орел, отаман Подільської повстанської групи // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: Зб. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.194-209.
3. Борисов В., Слободянюк Т. Історія тернових вінків // Подільські вісті. – 2001. – 18 грудня.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.Р-3204. МКФ Постоянное совещание по б/б при СНК УССР. – Оп.1. – Спр.53. Дислокация и информационный бюллетень о движении бандитизма на территории Подольской губернии за сентябрь 1921 г.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф.1. Центральний комітет КПУ (документи органів ЦКПБУ). – Оп.20. – Спр.616. Информационные сводки и бюллетени секретно-информационного отдела Совета Народных Комиссаров УССР о б/б (02.09.1921 – 01.01.1922 гг.).
6. Бортник С. Отаман Подільської повстанської групи Яків Гальчевський-Орел // Фортеця. – 2000. – 30 березня.
7. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.642. Оперативно-информационные сводки ВЧК о состоянии б/б на Украине (02.02. – 30.12.1921 г.).
8. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1305. Разведывательные сводки ГПУ УССР о бандитизме на Украине и за границей (02.01. – 13.11.1922 г.).
9. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.644. Разведывательные сводки штаба войск ВЧК Украины и Крыма (29.07. – 15.12.1921).
10. Державний архів СБУ. – Ф.13. – Спр.260. – Т.2. Информационный бюллетень ВЧК Украины с 1 апреля по 1 мая 1922 г.
11. Мацько В. Шевченко у серці моїм. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 64 с.
12. Сліпченко В.А. КП(б)У – організатор розгрому куркульсько-націоналістичної контрреволюції в 1921 – 1923 рр. // Зб. ст. із історії комуністичної партії України. – К.: Видавництво Київського державного університету, 1959. – Вип. 2. – С.73-90.
13. Срібняк І. Обеззброєна, але не скорена (інтернована Армія УНР у таборах Польщі та Румунії в 1921-1924 рр.). – К.: Філадельфія: видавництво ім. Олени Теліги, 1997. – 189 с.
14. Ручький М. Яків Гальчевський і антибільшовицьке повстання на Поділлі // Система. – Нетішин: Видавництво ТОВ “Джерела Львівщини”, 1998. – С.95-98; та ін.
15. Кульчицький Ю. Шаблі з пługів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях (1917-1926 рр.). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.

16. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів У 2 ч. – Ч.1. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 205 с. – Ч.2. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1942. – 162 с.
17. Коваль Р. Отаман святих і страшних. – К.: Просвіта, 2000. – 288 с.
18. Соловей Д. Голгота України. Частина 1-ша. Московсько-більшевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 288 с.
19. Теленько Х. Яків Гальчевський: отаман Болохівського краю (1919-1923) // Науковий збірник. Болохівщина: земля і люди. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь”. – Т.20. – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. – С.241-244.
20. Демків Б. Легенда отамана Гальчевського // Час. – 1994. – 15 жовтня.
21. Вовкодав В. Яків Гальчевський – народний герой (1897-1943 рр.)... // Тези доповідей і повідомлень п'ятнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця: Б. в., 1996. – С. 54-55; та ін.
22. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К.: Дюкор, 2001. – 288 с.; та ін.
23. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. ХХ ст.). – Вінниця: Логос, 2000. – 268 с.
24. Завальнюк К.В. Матеріали до біографії Я.В. Гальчевського (за документами держархіву Вінницької області) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.225-230.

The problem of the insurgent underground activity of the famous Ukrainian figure Yakov Halchevsky (1921 – I half part 1922) and his formation as a head Podol's insurgent group and a leader of the 6 insurgent detachments was analyzed in the article.

Key words: the ataman, the uprising detachments, the brigade, the squadron, the separation, the raid, the Podol's insurgent group.

Отримано: 19.04.2008

УДК 94(477)“19”:314.745.25

В. І. Адамовський

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (КІНЕЦЬ 20-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 30-х РОКІВ ХХ ст.)

У статті висвітлюються масові депортації селянства в кінці 20-х на початку 30-х років в період здійснення суцільної колективізації сільського господарства.

Ключові слова: колективізація, куркулі, селяни, депортація, хлібозаготівельна компанія.

Колективізація сільського господарства в Україні викликає не тільки історичний інтерес, але й має безсумнівну історичну актуальність. Радянські історики отримали змогу правдиво висвітлювати процес колективізації лише у другій половині 80-рр., коли перебудова в СРСР супроводжувалась демократизацією роботи вчених в архівах.

У цей період було опубліковано повний текст постанов ЦК ВКП(б) “Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної